

Hysterische mannen en koele vrouwen. Politiek, sekse en emoties in de lange negentiende eeuw¹

MARJAN SCHWEGMAN

Aan het begin van hun roemrijke politieke carrière onderhielden Thomas Jefferson en Alexander Hamilton een correspondentie met Angelica Schuyler Church. De brieven werpen een interessant licht op hun denken over sekse en de plaats van emoties in de politiek van de VS rond 1800. Jefferson en Hamilton bestempelden vrouwen als ‘zachter’ dan mannen. Vrouwen zouden minder geneigd zijn tot twist en geweld. Daardoor konden zij een kalmerend effect hebben op de politiek, waar negatieve emoties als jaloezie, haat en rancune welig tierden. Gevormd als Jefferson en Hamilton waren door het klassiek republikeinse denken, zagen zij staatsmacht als inherent corrumperend. Of, in de woorden van Jefferson: ‘in politics envy, hatred, malice, revenge, and all the worse passions of men are marshalled to make one another as miserable as possible.’ Vrouwen zouden kunnen bijdragen tot een beter evenwicht. Zij moesten er weliswaar, net als mannen, voor oppassen niet te veel te beminnen of te haten, maar vrouwen uit de middenklasse werden net als mannen in staat geacht om zowel excessief als evenwichtig te zijn in hun liefdes- en haatgevoelens.

Jan Lewis, die de brieven van Jefferson en Hamilton heeft geanalyseerd, verzet zich in haar artikel tegen historici die er in haar ogen te gemakkelijk van uitgaan dat de politiek rond 1800 een gesloten domein was voor vrouwen. Een dergelijke conclusie is onder meer gebaseerd op de veronderstelling dat vrouwen in die tijd te emotioneel werden geacht om het soort belangeloze discussies te kunnen voeren die nodig waren voor een goed bestuur. Deze ‘common wisdom’ wil Lewis ter discussie stellen, omdat deze wel eens een projectie zou kunnen zijn van allerlei aannames over vrouwen en emoties die pas in de loop van de negentiende eeuw deel werden van het heersende discours over vrouwen en politiek.²

Al dan niet bewuste opvattingen over gender en emoties hadden dus niet alleen effect op de tijdgenoten, maar richtten ook de blik van historici. In deze korte bijdrage wil ik proberen die blik in een andere richting te sturen. Als het

¹ Een aantal van de hier geformuleerde gedachten wordt uitgebreider besproken in mijn: ‘Strijd om de openbaarheid. Sekse, cultuur en politiek in Nederland’, in: D. Fokkema, F. Grijzenhout, ed., *Rekenschap. 1650-2000* (Den Haag, 2001) 145-177. Aldaar ook een uitgebreidere documentatie.

² J. Lewis, “‘Those scenes for which alone my heart was made.’ Affection and politics in the age of Jefferson and Hamilton”, in: P. N. Stearns, J. Lewis, ed., *An emotional history of the United States* (New York, 1998) 52-66. Zie ook haar ‘Why the constitution includes women’, in: www.common-place.org (July 2002) II, iv, 1-8.

domein van de politiek rond 1800 niet gesloten was voor vrouwen, dan is de ‘common wisdom’ dat vrouwen in de loop van de negentiende eeuw het bolwerk van de politiek veroverden, wellicht aan herziening toe. Emoties kunnen dit gangbare beeld ontwrichten en ruimte scheppen voor nieuwe visies. Juist in de negentiende eeuw, toen het parlement nog niet het vanzelfsprekende centrum van de macht was en het landschap van de politiek nog niet verkaveld was volgens de principes van de nieuwe (parlementaire) partijpolitiek, valt nog zoveel te ontdekken. Hysterische mannen bijvoorbeeld, en koele vrouwen. Ook in Nederland, misschien wel juist in Nederland?

Daar boekten nieuwkomers als Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Abraham Kuyper aan het eind van de negentiende eeuw opmerkelijke politieke successen. Emoties speelden daarbij volgens Ido de Haan en Henk te Velde een grote rol: Domela en Kuyper ontwikkelden een nieuwe politieke stijl, die tijdgenoten trof als ‘onfatsoenlijk’, omdat op spectaculaire wijze gebroken werd met de zakelijke, liberale politieke stijl. Liberale politiek werd bedreven in vergaderzalen en andere afgesloten ruimten waarin werd gediscussieerd volgens regels die bepaalden dat persoonlijke emoties zo veel mogelijk beheerst werden. Charismatische politieke leiders als Kuyper en Domela Nieuwenhuis maakten op straat, op pleinen en in kerken onbeschaamd gebruik van een heel scala aan emoties om de massa op te wekken zich bij hen aan te sluiten. Zichtbaar voor iedereen, werden emoties een machtig opwekkingsinstrument.³

Aan het eind van de negentiende eeuw hadden emoties dus een duidelijke plaats in het politieke leven. Vrouwen lijken in deze nieuwe gevoelvolle politiek echter de rol van passief object te spelen. Waar vrouwen in het vroege Nederlandse socialisme nog opdoken als aanvoersters van revolutionaire acties, daar verdwenen ze, naarmate het socialisme strakker georganiseerd werd, naar de achtergrond.⁴ Voor de situatie bij de antirevolutionairen is het legendarische verhaal van Abraham Kuypers ‘bekering’ tot een nieuw soort politiek exemplarisch: die zou zich hebben voltrokken na zijn ontmoeting met de volkswrouw Pietje uit Beesd, die hem zou hebben doen inzien dat het in de politiek om eenvoud en gevoel draaide. Hoe belangrijk Pietjes rol ook was, zijzelf en haar seksegenoten werden niet geacht een actieve rol te spelen in de antirevolutionaire politiek. Henk te Velde heeft laten zien dat Kuyper deze passieve rol van vrouwen rechtvaardigde door vrouwen voor te stellen als emotioneel onstabiele wezens; vrouwen zouden een soort eeuwige kinderen zijn, wier emoties zo grillig waren dat zij altijd afhankelijk bleven van mannelijke leiding. In tegenstelling tot mannen, die emotioneel en volwassen konden zijn,

³ I. de Haan, H. te Velde, ‘Vormen van politiek. Veranderingen van de openbaarheid in Nederland 1848-1900’, *BMGN*, CXI (1996) i, 167-200.

⁴ D. Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894* (Amsterdam, 2001).

waren vrouwen niet in staat tot het soort actieve offervaardigheid waar het in de beweging der kleine luyden om draaide.⁵

Kuyper schiep dus een antithetisch beeld van de vrouwelijke en mannelijke emotionaliteit. Beide waren nodig voor de bloei van de natie. Waar het mannelijk gevoelsleven mannen bij uitstek geschikt maakte voor een rol in het openbare leven, daar konden vrouwen hun emotionele kwaliteiten het beste aanwenden in het gezin. Hoewel anti-revolutionair, was Kuyper ook een man van zijn tijd: aan het eind van de negentiende eeuw werden de vrouwelijke en mannelijke emotionaliteit steeds strikter van elkaar onderscheiden, een onderscheid dat van een uitgebreide wetenschappelijke bewijsvoering werd voorzien. Een terugkerend element hierin is de veronderstelde emotionele ‘onmatigheid’ van vrouwen. Zo schreef de Nederlandse psycholoog Gerard Heymans dat hij vrouwen vanwege hun ‘teveel aan emotionaliteit’ geschikter achtte voor het gezinsleven dan voor activiteiten als wetenschap, kunst en politiek. Die laatste zouden het beste gedijen op de bodem van de mannelijke ‘matige emotionaliteit.’⁶

Heymans stond niet alleen in deze visie op de psychologie van de vrouw en haar plaats in de samenleving. Juist in een tijd dat de georganiseerde vrouwenbeweging in Nederland en andere landen steeds luider om kiesrecht voor vrouwen riep, werd het vrouwelijke gevoelsleven nadrukkelijk in verband gebracht met onmatigheid, wanorde, hysterie en andere sociaal ontwrichtende fenomenen. Vrouwelijke passies zouden een gevaar vormen voor de politiek, waar het ‘teveel aan emotionaliteit’ van vrouwen onrust zou brengen en zou afleiden van de zaak waar het om diende te draaien: het belang van de natie. Vrouwen zouden niet in staat zijn om te abstraheren van particuliere belangen, behoeften en voorkeuren, en zouden hun emoties niet in bedwang kunnen houden. Buiten de veilige kring van het gezin, leidde dit ertoe dat ze al snel het verkeerde pad op gingen, anderen, mannen, meeslepend in hun val. Vrouwen die het waagden om zich in publieke debatten over sociale en politieke kwesties te mengen, liepen dan ook het risico als ‘onzedelijk’ te worden gebrandmerkt. Dit alles is, als het om Nederland gaat, des te opvallender, omdat de politieke stijl van de Nederlandse feministen vergeleken bij die van bijvoorbeeld hun Engelse zusters, zeer ingehouden en beschaafd was. Terwijl vrouwen als Aletta Jacobs ervoor waakten in het openbaar hun zelfbeheersing te verliezen, gedroegen mannen als Kuyper en Domela zich ‘hysterisch’ en boekten daarmee politieke successen.

Aan het eind van de negentiende eeuw is er dus heel wat veranderd in de manieren waarop vrouwelijkheid, mannelijkheid en emoties in verband werden gebracht met politiek. Met name de vraag of iemand in staat was tot emotioneel evenwicht en daarmee recht had op een rol in de politiek, kreeg toen een ander antwoord dan in de tijd van Hamilton en Jefferson. Opvallend is bijvoorbeeld dat

⁵ H. te Velde, ‘Viriliteit en opoffering. Mannelijkheid in het Nederlandse politieke debat van het fin de siècle’, *Tijdschrift voor vrouwenstudies*, LVI (1993) 421-434.

⁶ Geciteerd in: J. Bank, M. van Buuren, *Hoogtij van burgerlijke cultuur* (Den Haag, 2000) 308.

volgens Jefferson en Hamilton beide seksen, als ze zich eenmaal in de arena van de politiek hadden begeven, gevaar liepen ten onder te gaan in een poel van negatieve emoties. Aan het eind van de negentiende eeuw werden vrouwen echter 'als vrouw' ongeschikt verklaard voor de politiek vanwege hun inherente grenzeloze emotionaliteit en hun structurele, kinderlijke onevenwichtigheid. Daarnaast bestond ook nog de opvatting dat vrouwen uit de hogere en middenklasse minder dan mannen geneigd waren tot twist en geweld, maar nu werden zij daardoor te verheven geacht voor zoiets smerigs als politiek.⁷

In plaats van een vergroting van de mogelijkheden van vrouwen om te participeren in de politiek kan dus ook gesproken worden van een vernauwing en begrenzing. Grenzeloze, excessieve emotionaliteit en extatische vermogens zijn aan het eind van de negentiende eeuw geen bron voor politieke macht van vrouwen. Althans, niet in de aan het parlement gebonden politiek. Dat was echter niet de enige vorm van politiek in de negentiende eeuw. In de zogenaamde humanitaire bewegingen speelden emoties de rol van breekijzer: in de Verenigde Staten zorgde de antislavernijbeweging bijvoorbeeld voor een radicale omwenteling in de stijl van politiek bedrijven: door 'onbegrensd' medelijden op te wekken met de onderdrukten werd het vuur ontstoken dat nodig was voor de doorvoering van radicale politieke veranderingen.⁸ De kracht van dit soort bewegingen berustte ook op het emotionele verbond tussen leider en volgelingen, een verbond dat bekrachtigd werd in rituelen waarbij de massa via een symbiotische eenwording met de leider werd bekeerd tot de ware politieke principes. De rol van vrouwen in dit soort opwekkingsbewegingen was complex. Zij oefenden macht uit door hun veronderstelde relatief grote mediatische kwaliteiten, terwijl zij vanwege diezelfde kwaliteiten ook als intrinsiek 'zwak' werden bestempeld, omdat zij slechts passieve doorgeefsters zouden zijn van de 'hogere principes.' Feministen verschilden dan ook met elkaar van mening over de vraag of vrouwen via deze weg zelf macht konden uitoefenen, of juist de willoze speelbal werden van (mannelijke) politieke leiders. In de Verenigde Staten laaide de discussie fel op toen Victoria Woodhull, een vrouw die furore maakte als mediatische activiste, zich in 1870 kandidaat stelde voor het presidentschap van de Verenigde Staten. Woodhull bond de strijd aan met Horace Greeley en Ulysses S. Grant, maar haar campagne werd in de kiem gesmoord toen bekend werd dat zij een actief bepleitster was van het principe van de vrije liefde, een principe dat zij ook in praktijk bracht. Terwijl een enkele feministe er juist voordeel in zag dat het land geleid zou worden door de 'stained little hand' van een vrouw ('that might save all of mankind and womankind because it did not

⁷ M. Aerts, 'Nieuwere politieke geschiedenissen', in: M. Schwegman, e. a., ed., *Op het strijdtoneel van de politiek* (Nijmegen, 1991) 9-16.

⁸ Bijvoorbeeld A. Kluvel, *Reis door de hel der onschuldigen. De expressieve politiek van de Nederlandse anti-vivisectionisten 1890-1940* (Amsterdam, 2000). Zie ook: H. Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verontwaardiging en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam, 2005).

fear to work where a pure white hand would never venture'), was die 'bezoedelde' hand voor de meeste anderen juist een onoverkomelijk obstakel.⁹ Woodhulls 'val' is misschien meer dan een incident: vanaf het eind van de negentiende eeuw traden vrouwen in de humanitaire beweging minder op de voorgrond, ook in Nederland. Terwijl het aanvankelijk het 'onbegrensde medegevoel' van vrouwen als Marie Jungius was geweest dat haar in de ogen van anderen het recht gaf de rol van 'gids' te spelen, daar namen na 1900 mannen als Felix Ortt die rol over. Zijn veronderstelde vermogen om gevoel en verstand in evenwicht te houden speelde daarbij zeker een rol. Jungius werd niet tot dit soort evenwicht in staat geacht; haar psychische ineenstorting fungeerde als bewijs voor haar excessieve gevoeligheid.

Weer zijn we terug bij de kwestie van het emotionele evenwicht, en bij de vraag of vrouwen 'als vrouw' dat evenwicht konden bereiken. Deze vraag lijkt in de loop van de negentiende eeuw een steeds eenduidiger (en negatiever) antwoord te krijgen. Op die vernauwing wijst Luisa Passerini in haar analyse van de Europa Mythe. Ze laat zien dat de complexiteit van deze mythe, waarbij de spanning tussen de twee geliefden nooit wordt opgelost, verloren gaat. De mogelijkheid dat ook vrouwen actief subject (kunnen) zijn, verdwijnt in de negentiende-eeuwse voorstelling van de romantische liefde.¹⁰ De door Passerini geschetste ontwikkeling is ook relevant voor de negentiende-eeuwse politiek. In de vroeg negentiende-eeuwse politiek, waar de verbeelding aan de macht was, fungeerde romantische liefde als een actieve, revolutionaire kracht, die tradities ontwricht en de weg vrijmaakt voor radicale omwentelingen, op individueel en collectief niveau. Mannelijke revolutionaire leiders belichaamden deze kracht, maar ook een enkele vrouw. Deze amazoneachtige vrouwenfiguren veranderen echter in de collectieve beeldvorming van vrouwen die op eigen kracht het revolutionaire vuur in mannen ontstaken, in vrouwen die door de liefde van een man tot politieke actie werden gewekt.¹¹

De gedachte dat vrouwen zich altijd en graag door mannen laten veroveren omdat hun emotionele fragiliteit hen doet snakken naar mannelijke leiding, bleef niet beperkt tot vrouwen. Kenmerkend voor de negentiende eeuw is dat vrouwen als categorie steeds explicieter op één lijn werden gesteld met kinderen, krankzinnigen en 'primitieven.' Zo laat Matt Matsuda zien dat de Franse koloniale verovering van de Pacific werd verbeeld als een romantisch liefdesavontuur. In dat beeld paste dat de inheemse bevolking zich uit liefde graag overgaf aan de Franse meesters.¹² Werk als dat van Passerini en Matsuda maakt

⁹ B. Goldsmith, *Other powers. The age of suffrage, spiritualism, and the scandalous Victoria Woodhull* (New York, 1998) 310.

¹⁰ L. Passerini, *Europe in love, Love in Europe. Imagination and politics between the wars* (New York, 1999).

¹¹ M. Schwegman, 'In love with Garibaldi. Romancing the Italian Risorgimento', *European Review of History* (July 2005) ii, 383-401.

¹² M. K. Matsuda, *Empire of love. Histories of France and the Pacific* (Oxford, 2005).

duidelijk dat de voorstelling van vrouwen als natuurlijke ‘volgers’ een geschiedenis heeft die onder meer wortelt in nieuwe verbeeldingen van de liefde. In deze nieuwe verbeeldingen is liefde als het vrouwen betreft slechts een vluchtige emotie. In tegenstelling tot mannen zouden vrouwen niet in staat zijn om emotionele impulsen te transformeren tot blijvende, stabiele liefde, of het nu ging om liefde voor een man, een politieke zaak, of het vaderland. Zelfs moederliefde werd aan het eind van de negentiende eeuw bestempeld als zuiver ‘instinctief.’ Opvallend is ook dat de normen voor liefde en haat in de loop van de negentiende eeuw ‘gedemocratiseerd’ lijken te zijn. Terwijl vrouwen uit de hogere middenklasse rond 1800 konden ‘profiteren’ van het feit dat zij, waar het om liefde en haat ging, geacht werden aan dezelfde normen onderworpen te zijn als mannen, daar werden vrouwen, zo lijkt het, aan het eind van de negentiende eeuw steeds uitdrukkelijker als één categorie gezien. Aan die categorie als geheel werd een andere emotionaliteit toegeschreven dan aan de categorie mannen.

Door de betekenissen die emoties kregen te historiseren, wordt begrijpelijker waarom het parlement, ondanks de gelijkberechtiging, voor vrouwen een tamelijk ondoordringbaar bolwerk was. Ook als zij daarin een plaats kregen, konden zij alleen ‘echte’ macht verwerven door, zoals Marga Klompé, ‘one of the boys’ te worden. Buiten het parlement, bijvoorbeeld in de verzuilde sociabiliteit, bleven emoties ook in de twintigste eeuw een politieke rol spelen. Het kan echter geen toeval zijn dat het een man was, Pim Fortuyn, die het parlementaire bolwerk trachtte te veroveren met een duidelijk zichtbare emotionele politieke stijl. Vrouwen boeken tot op de dag van vandaag meer succes in de politiek als zij koel blijven.

Emoties in het kwadraat

WILLEM FRIJHOFF

Eerst maar eens een open deur. Het pleidooi van dit dossier zou eigenlijk volstrekt overbodig moeten zijn. Wat is er toch met de geschiedschrijving gebeurd dat de emoties uit de geschiedenis, in elk geval uit het historisch onderzoek, zijn weggeschreven? Catrien Santing en Marjan Schwegman houden een vurig en wat mij betreft overtuigend pleidooi voor hernieuwde aandacht voor emoties bij het historisch onderzoek. Ten principale kan ik hun pleidooi slechts onderschrijven. In Santings artikel wordt ook voortreffelijk de stand van zaken opgemaakt van het internationaal onderzoek naar emotionologie, emotionele cultuur en emotionele regimes, zoals de achtereenvolgende benaderingen zijn gaan heten.¹ Heel uitdrukkelijk gaat het hen dan om emotionaliteit in de publieke sfeer, als politieke factor, zeg maar als *agent of change*. Het gaat met andere woorden niet zozeer om de emoties zelf, om de stemmingen van het handelende individu, om diens passies of hartstochten zoals men vroeger zei, als wel om de gevolgen van het emotioneel handelen. Wat bewerken emoties in het tussenmenselijke verkeer en in de samenleving? In hoeverre mogen en kunnen zij als factor worden meegenomen in het verklaringsmodel van de maatschappelijke werkelijkheid?

Wanneer Santing emoties ‘wil toelaten tot het historische bedrijf’ om een ‘evenwichtiger beeld van politiek en maatschappelijk handelen’ tot stand te brengen, gaat het pleidooi mij echter niet ver genoeg. En wel om twee redenen. Ten eerste verdienen de emoties meer aandacht om zichzelf, als elementen van de persoonlijkheid. De historicus die iets van *historical agency* wil begrijpen zal niet alleen de historische gevolgen maar ook de *agents* zelf moeten analyseren, niet alleen de emotionele standaarden of regimes maar ook de persoonlijkheidsstructuur van de *agent*. Zo niet, dan dreigen misverstanden. De maatschappelijke doelgerichtheid van emoties hangt weliswaar nauw samen met het emotionele regime waarbinnen ze als werkzaam worden geaccepteerd, maar even nauw met het individuele psychische raamwerk waarbinnen ze door een concrete persoon worden gemobiliseerd. Ten tweede trekt de historicus die met emoties aan de haal gaat een doos van Pandora open omdat hij/zij vroeg of laat onherroepelijk met de interferentie tussen de eigen emoties en die uit de geschiedenis wordt

¹ Ik zou overigens — maar ik ben als promotor bevooroordeeld — Dorothée Sturkenbooms dissertatie *Spectators van hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw* (Hilversum, 1997) minder snel in een nietszeggende voetnoot hebben weggemoffeld. Dat boek is voor Nederland qua theorievorming zeker zo baanbrekend geweest als veel van de genoemde buitenlandse literatuur. Emoties duiken intussen overal op als analytische categorie. Ik noem bijvoorbeeld nog W. Ruberg, *Conventionele correspondentie. Briefcultuur van de Nederlandse elite, 1770-1850* (Nijmegen, 2005) 91-96.